

mondattal egészítjük ki: az egyes rendházakról írottakból a rendtörténeti adalékokon kívül az is kitűnik, hogy a jezsuita atyák megtelepedésük után a lehető leghamarabb megkezdték a színjátszást. Ez azt jelzi, hogy ennek a pedagógiai eszköznek nagy jelentőséget tulajdonítottak.

A második kötet az alapítás időrendjében Győr, Kassa, Gyöngyös, Szatmárnémeti, Pécs, Sopron, Liptószentmiklós, Ungvár, Szokolca, Trencsén, Besztercebánya, Selmecebánya, Rozsnyó, Sárospatak, Eperjes, Lőcsé és Zsolna jezsuita iskoláinak anyagát sorolja fel, az első kötetben alkalmazott rendszer szerint, s az ott tapasztalt precizitással.

Érdemes egy-két különleges jelenségre felhívni a figyelmet. A rövid rendtörténeti adatokból (és magukból a játszott művekből) kitűnik, hogy egyrészt milyen különleges volt az ellenreformáció éveiben katolikusok és protestánsok viszonya. Trencsénben békésen éltek egymás mellett a jezsuiták és evangélikusok. Besztercebányán, Eperjesen, Lőcsén és Zsolnán harcos összeütközések jellemezték a korszakot. Sárospatakon — az erős kálvinista környezetben — párhuzamosan működött a kollégium és a jezsuita rend iskolája, hitvitákat tartottak és a katolikus iskolában feltűnően sok magyar nyelvű darabot mutatnak be. Másrészt adalékokat olvashatunk a katolikus iskoláknak a török megszállás alatti városokban meglévő lehetőségeire. A török közigazgatás számára csak az adófizetés volt jelentős, a hitvitákkal nem sokat törődött. Ez történt Gyöngyösön és Pécsen, ahol a török uralom alatt is működött a jezsuita rend, s így növendékei szindarabokat is adhattak elő.

Befejezésül: újból emlékezünk az elhunyt kitűnő szerzőre és reméljük, hogy nevével a befejező kötetben is találkozni fogunk. (MTA Könyvtárának kiadása, 1986.)

TÓTH ANDRÁS

PETŐFI-ADATTÁR I–II.

I. kötet: Petőfi az egykorú sajtóban és az egyéb nyomtatott forrásokban. Gyűjtötte, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Kiss József;
II. kötet: Petőfi a kortársak leveleiben és naplóban. Gyűjtötte, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Oltványi Ambrus.

A mikrofilológia létjogosultságát, időszerűségét vitatva, tudományos üléseken, fokozatért zajló minősítési eljárások során, recenziókban változatlanul gyakran felmerül a kérdés: lehet-e, érdemes-e évtizedeket egyetlen alkotó szolgálatában tölteni anélkül, hogy egy-

fajta „csőlátás” lépne fel szakmai ártalom gyanánt; hol húzódik az adatgyűjtésnek az a határa, amelyen túl a kutatói szorgalom és ügy-szeretet már nem hoz fontos, érdemi eredményeket?

Az eléggé nyilvánvaló, hogy e kérdések felvetésére is csupán a legnagyobbak művészi körén belül van lehetőség, és még az is kézenfekvő, hogy e kutatói vállalkozások szükségszerűen kapcsolódnak a kritikai szövegkiadások előkészületeihez vagy munkálataihoz — öltsek, bár egy tüzetes életrajz (Fekete Sándor egyelőre egykötetes Petőfi-biográfiája), életrajzi krónika, azaz kritika alá volt életrajzi kronológia formáját (Radó György készített legújabban ilyet Madáchról), vagy dolgozzék a kutató komplex életrajzi, személyiségfeltáró, műelemző módszerrel (ahogyan Szilágyi Ferenc tárja fel Csokonai világát, immár több kötetben). Az értékrenddel nincs tehát probléma; ugyanakkor feltűnő, hogy ezek a nagy kutatói teljesítmények még ma sem annyira műhelyek, teamek, mint inkább magányos filológusok összegzései. Ebben az alkotói nagyságrendben viszonylag könnyű a bevezetőben felvetett kérdés megválaszolása: igenis szükség van *folyamatos*, forrásbázist bővítő, adatfeltáró kutatásokra, hogy elkerüljük a föld-rengésszerű átértékeléseket, amelyek — tapasztaltuk és tapasztaljuk eleget — oktatási, közművelődési gondokat, értékrend-bizonytalanságokat okoznak, holott elkerülhetők lennének.

A Petőfi-adattárat az eddigi gondolatmenet szempontjai szerint elhelyezve, e forráskiadvány-típus legjellemzőbb és legértékesebb darabjai között kell számon tartanunk. A korábbi nagy teljesítmények (Ferenczi Zoltán, Horváth János) nemcsak Kiss József és Oltványi Ambrus munkahipotézisét formálták, kortársaik kutatási eredményeivel párosultan, de — az I. kötet vonatkozásában elsősorban Endrődi Sándor, a II.-ében Hatvany Lajos — konkrét, meghaladandó mintákat is kínáltak.

A nyomtatott forrásokat felvonultató adattári kötet — Kiss József több évtizedre terjedt adatfeldolgozásának szellemi hozadéka — alcímében pontosan fogalmaz: „Kiegészítés Endrődi Sándor Petőfi napjai a magyar irodalomban” c., 1911-ben kiadott gyűjtéséhez, vagy még pontosabban — ahogyan a sajtó alá rendező „Tájékoztató”-ja közli — annak 1973. évi, helyesbített és mutatókkal ellátott hasonmás kiadásához, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár jeles vállalkozásához (I:349.). Amíg Endrődi műve életrajzi, keletkezéstörténeti és kritikátörténeti szempontból lett és maradt nélkülözhetetlen forrásmunka, addig a mostani adattár első kötete — bár tartalmaz persze ilyen adatokat is — elsősorban recepciótörténeti szempontból kínál sok újdonságot. A nyomtatott források körét a lehető legtágabban véve, Kiss József plakátok és színlapok, kalendáriumok és almanachok, folyóiratok és napilapok, röplapok és ponyvakiadványok, szórólapok és kottáskönyvek kötetének százaiban és darabjainak ezreiben

keresett és talált adatokat. Munkájának roppant és fáradságos voltát talán azok a kutatók tudják a legjobban értékelni, akik maguk is gyakran kényszerültek kísérleteket tenni, hogy közgyűjteményeinkben teljes, csonkítatlan borítóval, mellékletekkel együtt fennmaradt köteteket vagy folyóirat-évfolyamokat leljenek.

Egyvégtében olvasva az adattárat, szemünk előtt bontakozik ki Petőfi népszerűsége; az a folyamat, ahogy „népköltő”-vé, sőt neve a költő szinonimájává válik, zeneszerzői ambíciók céljává, idézendő szállóigék alkotójává jelégében, szépirodalmi alkotások élén. (Az maga is külön kutatási téma lehet a jövőben, hányan és hányféleképpen használják-értelmezik a „népköltő” terminusát.) E recepció-történeti folyamat hullámozása hasonlóképpen tanulságos. Világosan lemérhető ugyanis, melyek azok a periódusok, kötetek, ciklusok, sőt egyes versek, amelyek az egykorú olvasóközönség igényeivel találkoztak, és melyek azok a kísérletek, amelyek meghaladták a befogadó közeg tűrőképességét. Az adattár birtokában pl. evidenciának hat az a kétirányú folyamat, amelyet az irodalomtörténet és a történetírás párhuzamos erőfeszítésekkel rajzolt meg az elmúlt évtizedekben, és amely természetes magyarázata a szabadszállási választási kudarcnak éppúgy, mint *Az apostol* világának: hogyan jutott a *Nemzeti dal* költője népszerűsége csúcsára, amelyet apasztani kezdett a *Dicsőséges nagyurak* csaknem tucatnyi (s nyilván több száz, még nem ismert) kéziratban keringő szövegmásolata és -változata, majd amelyet rohamosan fogyasztott *A királyokhoz* két nyelven terjedő textusa. Érdekes apróság, bár jellemző és fontos, hogy 1848 tavaszán és őszén, majd 1849 tavaszán mely Petőfi-versek lesznek a forradalmi publicisztika szállóigéi, sőt a két előbbi periódusban még az is lemérhető, a *Nemzeti dal*nak melyek azok a sorai, amelyeket hivatkozni vagy idézni illik.

Jelentősen bővültek ismereteink Petőfi külföldi recepciójáról, a költő életében. Minthogy Endrődi ezeket a közleményeket (fordításokat, híreket, kritikákat, ismertetéseket) még a hazai német sajtó vonatkozásában is kirekesztette vizsgálódásai köréből, most nemcsak azt az általános módszertani és igencsak megszívlelendő tanácsot kapjuk a kötetből, hogy a XIX. század irodalomtörténeti forrásbázisából a hazai némettség nyilvános és magánmegnyilvánulásai kizárhatatlannak, kivált Magyarországivá, sőt magyarrá válásuknak egy olyan fontos korszakában, mint az 1840-es évek. Az új adatok fényében Petőfi jóval ismertebbnek tűnik — német, cseh és angol versfordítások révén —, amint azt korábban feltételezték. Más kérdés, további kutatóknak, hogy külföldön a hatás milyen körre terjedt ki, a Petőfit ott is a nemzeti költőnek kijáró tisztelettel hírelő közlemények és fordításkötetek hogyan formálták Európa literátus nyilvánosságának magyarságképét, volt-e ennek kimutatható jelentősége 1848/49 külföldi visszhangjának előkészítésében stb.

Az eddigiekhez képest is pontosabb képet kapunk a gyorsan gyarapodó életmű körül kialakuló kritikai vitákról (pl. arról, hogy a Honderű konzervatív köre hogyan kísérletezett előbb Császár Ferenc, majd Jámbor Pál kijátszásával Petőfi ellenében); az elérhető teljesség birtokában akár statisztikus igazságokra is juthatunk Petőfi nyomtatásban említett vagy hivatkozott verseinek gyakoriságáról időbeli és fórumonkénti megoszlásáról; áttekinthetjük a Petőfi-költemények megzenésítésének történetét. Kár, hogy a mellékletek ebben kevésbé támogatják a főszöveget: a csaknem olvashatatlan, alkalmasint másolat másolatáról készített hasonmások mellett szívesen vennénk a Petőfi-megzenésítések kottáinak közlését és a kötet terjedelme elbírt volna egy ikonográfiát is. (Mindkettő lehetősége megvan a főszövegben és a jegyzetekben.)

Egyetlen példát szemléltetésül: az 1848-i adattárból nemcsak a *Nemzeti dal* valamennyi megzenésítését tudhatjuk meg, kezdve az Egressy Béni által már március 15. délutánján (!) elkészített elsővel (I:190.), és nem csupán arról értesültünk, hogy a Múzeum-kerti népgyűléseken Petőfi mit tett, mondott és szavalt, hanem e két motívumszál azonnal össze is kapcsolódik a figyelmes olvasó számára a Múzeum-kertben a *Nemzeti dal*t szavaló Petőfi legendájában, amely 1848. április 22-én már nyomtatásban is megjelent a Vahot Imre kiadta, Kálózdí János-féle *Nemzeti dal*-zenésítés címlap-metszetén. Ennek közlését hiányoljuk.

A jegyzetek rendkívül mértéktartóak (a 346 oldalnyi főszöveget 52 sűrített jegyzetoldal követi), de ezek tartalmazzák Kiss József évtizedes kutatói tapasztalatának és tudásának minden eredményét. Az eddig elmondottak alapján az adattár nem tekinthető a most folyó kritikai kiadás hasznos „melléktermékének”, hanem a Petőfi-kutatás fősodrában elhelyezkedő, alapvető, nélkülözhetetlen forráskiadványnak.

Jellegeben más az adattár II. kötete, amelynek anyaggyűjtése és jegyzetelése még Oltványi Ambrus munkája volt, s amelyet végül Kiss József szerkesztett meg és bocsátott sajtó alá. Az I. kötet elérhető teljességével szemben itt még — a források, a levelek és naplók magántermészetéből következően — bőven lesz kutatnivaló a jövőben is. A közgyűjteményi tájékozódás irányát a kötet „Tájékoztató”-ja maga adja meg (II:131.): az Országos Levéltár családi levéltáraiban, a vidéki és külföldi könyvtárakban, levéltárakban és múzeumokban. S nem lehet kizárni magántulajdonból felbukkanó forrásokat sem. A szövegfelvétel köre megfelel a Petőfi-kutatás ma elért maximumának. Ami az egyetlen vitatható tételt — *Szuper Károly színészeti naplója 1830–1850*. Bp. 1889., hasonmás kiadása: Bp. 1975. — illeti, annak kihagyására a már idézett „Tájékoztató” is kitér: „A szakirodalom ugyanis részletes és meggyőző érveléssel bizonyította be, hogy a napló-

szövegnek a költő személyét érintő részletei egytől-egyig utólagos betoldások.” (II:131.) Az azután hivatkozott Fekete Sándor viszont ellenvéleményt jelentett be recenziójában (Új Tükör, 1988. február 7.). Szuper írása jellegzetes színésznapló: a pálya végén nyerte el formáját, de filológiaiilag igazolható, hogy korábbi feljegyzésekre támaszkodott. Így azután színháztörténeti forrásértéke kétségtelenül van, míg saját szerepe megnövelve szerepel, az irodalmi és egyéb értéktételek pedig a megfogalmazás időpontját tükrözik. Itt azonban a *színész* Petőfiről lévén szó, talán helyes lett volna a „Kétes hitelű napló” minősítés alatt felvenni, a Kéry Gyula közölte, több mint kétes hitelű levelek analógiájára. Kivált, ha az adattár (I:9–13.) közli a szembeisítható színlapokat és zsebkönyvi adatokat. Egyetlen bizonyítékot: Szuper természetesen pontosan és jól emlékszik naplójában saját szerepnevére az 1842. november 10-i *Párizsi naplopó*-előadáson: Bizot. A színlapon (I:8.) ez azonban hibásan van nyomtatva (*Bírott*), valószínűleg a nyomdába adott színlap kéziratának félreolvasása folytán.

Nem tudhatjuk, Kiss József a kézirat készülségének milyen fokán vette át Oltványi Ambrus munkáját. Az a tény, hogy a két kötet szerves egységet alkot, utalásrendszere következetes és szinte napra kész, a sajtó alá rendező és a kiadói belső szerkesztés jó teljesítményét dicséri. A minden lényegeset közlő, mindazonáltal szikár jegyzetanyag terjedelme (26 oldal) itt is hasonló a főszöveghez (128 oldal) viszonyítva mint az I. kötetben.

Az az igazság, hogy az olyan alapművekről, mint a Petőfi-adattár két kötete, kétszer kellene recenziót írni. Az első, szinte előleges értékelést most, a megjelenést követően. A másodikat pedig, az igazán méltánylót később, évek múltán, amikor már sokszor vettük le a Fontes 11. és 12. kötetét könyvespolcunkról, használtuk, hivatkoztunk rá, része lett kutatói, oktatói hétköznapijainknak. (Akadémiai Kiadó, Bp. 1987.)

KERÉNYI FERENC

KOSÁRY DOMOKOS: A TÖRTÉNELEM VESZEDELMEI

Kosáry Domokos huszonöt év (1961–1986) terméséből válogatta itt közreadott tizenhat tanulmányát. A különböző témájú, módszerű és típusú írásokban markánsan rajzolódnak ki a szerző szilárd kutatói tartásának, koncepciózus, rendszerező szemléletének jegyei, mindaz, ami a feldolgozott hatalmas forrás- és ismeretanyagot valójában